

SKUP 2001 – 27

Prosjekt:	Blackout i Eksportrådet
Medarbeider:	Jens M. Johansson og Lars Backe Madsen
Publikasjon:	Dagens Næringsliv
Publisert:	Mars – desember 2001
Medium:	Avis
Tema:	Forvaltning

Av Jens M. Johansson og Lars Backe Madsen

Black-out i Eksportrådet

Publisert i Dagens Næringsliv i perioden 24. mars – 8. desember 2001

Dagens Næringsliv
Postboks 1182 Sentrum
0107 Oslo
Sentralbord: 22 00 10 00
Telefaks: 22 00 13 50

Jens M. Johansson
Helgesens gate 3
0553 Oslo
Telefon: 22 00 13 75 (jobb), 932 56 375 (mobil) og 22 35 30 35 (privat)
jens.johansson@dn.no

Lars Backe Madsen
Kirkeveien 85
0361 Oslo
Telefon: 22 00 13 54 (jobb), 932 56 354 (mobil) og 22 60 17 99 (privat)
lars.madsen@dn.no

Innholdsfortegnelse:

<u>1. Redegjørelse for arbeidet</u>	s 3
1 a: En ubetydelighet?	s 3
1 b: Hvordan arbeidet kom i gang – fødselen	s 3
1 c: Research i Sør-Afrika – helikopter	s 4
1 d: Research i Sør-Afrika – fra Hilton til Soweto	s 4
1 e: Diskret jakt i UD	s 5
1 f: Master & Madame	s 6
1 g: Ubehagelige intervjuer	s 7
1 h: Vogt og ministerne	s 8
1 i: Til Manila med toppsjefene	s 8
1 j: Trusler mot kilder	s 10
1 k: Hysjet ned London	s 10
1 l: Kaci Kullmann Five gjør entre	s 11
1 m: Selskapsløven	s 12
1 n: E-post som kildeproblem	s 13
1 o: Striden om sannheten	s 14
1 p: Tette bånd	s 16
 <u>2. Konsekvenser</u>	 s 17
2 a: Sør-Afrika-sjefen blir hjemkalt	s 17
2 b: Regiondirektør må betale tilbake penger	s 17
2 c: Nedsetter uavhengig granskningsutvalg	s 17
2 d: Rasismeparagraf i Eksportrådet	s 17
2 e: Norad avslutter samarbeid	s 17
2 f: Tjener-debatt	s 17
2 g: Martina McKenzie får økonomisk oppreisning av den norske stat	s 17
2 h: Regler mot sex-kjøp	s 18
2 i: Granskningsutvalg slakter Eksportrådet	s 18
2 j: Administrerende direktør går på dagen	s 18
2 k: Styret endevender Eksportrådet	s 18
2 l: Styreleder må gå	s 19
2 m: Eksportrådet forsvinner?	s 20
 <u>3. Avslutning</u>	 s 20

4. Vedlegg

s 21

Norges Eksportråd: *En del av den offisielle, norske utenriktjenesten, den nasjonale organisasjonen for fremme av norsk eksport. Eksportrådets utsendinger rundt i verden er utstyrt med diplomatisk immunitet. De representerer Norge.*

1: Redegjørelse for arbeidet

1 a: En ubetydelighet?

1. september 2000 ble den svarte sørafrikaneren Martina McKenzie sparket fra Norges Eksportråds kontor i Johannesburg. En liten hendelse som egentlig skulle passere i stillhet. En kvinne langt fra Norge, langt fra norske medier, ikke noe å bry seg om.

Martina McKenzie jobbet trofast i Eksportrådet i over syv år, og var den med klart lengst fartstid ved kontoret. Nå sto hun på bar bakke. Hun skulle bli stevnet av banken fordi hun ikke kunne betale avdragene. En mann skulle komme og ta bilen hennes. Til slutt skulle Martina McKenzie måtte ta sin eldste datter, Celine, ut av jusstudiene. Så var det jul.

En personalsak i Afrika? Ingen kioskvelter, kanskje. Eller?

Vår artikkelserie om Norges Eksportråd begynte med en seks siders reportasje lørdag 24. mars om tilstandene ved kontoret i Sør-Afrika. To toppsjefer hadde latt norske skattebetalere ta regningen for barnebursdag, helgemoro i Sun City, påbygg på en dyr villa og privat hestetransport. De samme sjefene sparket kvinnen som var satt til å overvåke pengebruken deres. Kvinnen var Martina McKenzie.

Bråket var i gang. Vårt arbeid med "Eksportråd-saken" skulle ikke være over før året nærmet seg slutten.

1 b: Hvordan arbeidet kom i gang - fødselen

Antagelig har ingen av oss behandlet en så interessant telefon så avvisende før. Notatene fra samtalen er sparsomme: "Sør-Afrika...misbruk av penger...hvite menn...sparker...svart kvinne...må sjekkes." Vedkommende som ringte er en person vi har stor tillit til, og en som har tillit til oss på grunn av tidligere saker vi har skrevet. Han hadde ikke selv interesser i saken.

Joda, svarte vi. Men ikke nå. Det passer dårlig, sa vi. Ringer tilbake, sa vi. Vi hadde våre grunner. Ingen av oss ville okkupere telefonlinjene. For vi ventet begge to. Vi satt i samme krok ved hver vår telefon og ventet. Ventet barn.

"Fortsatt ingenting?"

"Ingenting."

Vi var like livredde. Når som helst kunne telefonen ringe og meddele veer, pust, pust, jordmor, epidural, ti minutter imellom, pust, pust, pakke sykehusbagen, løpe, løpe. Når som helst kunne telefonen ringe og si fra at nå begynner det nye livet. Hva brydde vi oss om angivelige uregelmessigheter ved Eksportrådets kontor i Sør-Afrika? Hallo?!

Litt. Vi brydde oss litt. I hvert fall nok til å notere det ned på en liten lapp. Lite visste vi at den lille lappen med elleve ord skulle avstedkomme mer enn 50 artikler som strakk seg over nesten et helt år. Det var ikke måte på hva som åpenbarte seg: overvåking, innbrudd, kameraderi, direktører på sexklubb, diskriminering, mystiske julekort, granskningsutvalg, ulovlige hester, privatdetektiver med fortid i apartheidpolitiet, tjenere, en Master og en Madam. Vi visste at 2001 skulle bli et spesielt år. Vi visste bare ikke at det skulle bli så spesielt.

1 c: Research i Sør-Afrika - helikopter

Helikopteret fløy langs elven Juskei. På breddene sto små, rustne skur tett i tett. På blikktakene lå stein, et dekk, søppel, alt for å hindre at takene skulle blåse bort. Menneskene der nede løp frem og tilbake. De ble jaget av menn i røde overaller som forsøkte å rense skurene for mennesker. Det var brutt ut kolera i elven. Beboerne måtte bort, men hadde ikke noe sted å dra. Nå ble de jaget. Bak kom bulldoserne.

Vi tok av til venstre. Etter bare noen minutter var vi framme.

Vi hadde leid helikopter fordi huset var omgitt av så høye murer at det var umulig å se det fra veien, og vi måtte se det selv. Vi måtte se hvor stort og fasjonabelt det faktisk var. Rett nok kostet helikopteret penger, men Dagens

Næringsliv hadde tross alt hatt et overskudd på drøye 120 millioner kroner året før, nikket vi til hverandre. Tross alt. Vi fikk heller ta kjeften.

Fourways Gardens er et av de mest eksklusive områdene i Johannesburg. Selv der skilte huset til Eksportrådets utsending seg ut.

Vi fløy videre til Bryanstone. Tennisbane, egen tjenerbolig, svømmebasseng, rikelig med kvadratmeter. Her hadde altså den forrige utsendingen bodd.

Nede på bakken lette vi videre. Vi visste at Eksportrådets sjef i Sør-Afrika sendte sine barn til Sør-Afrikas dyreste privatskole, at han fikk betalt skolepenger til langt over det som er de lovlige satsene for nordmenn i utenrikstjenesten. Vi oppsøkte skolen på en helligdag, slik at vi kunne gå mest mulig ubemerket rundt og notere oss luksusen. Vi slapp forbi det bevæpnede vaktholdet ved å forklare at en av oss skulle flytte til Johannesburg, og vurderte dette som et aktuelt skoletilbud for barna.

Vi besøkte også stallen der Eksportrådets sjef har sin hest, som har blitt en kostbar affære for Eksportrådet.

Likevel var det ikke luksusen denne saken handlet om. Vi ville ikke lage nok en sak om at nordmenn i tjeneste i utlandet bor så altfor fint, lever så ekstravagant. Dette handlet om så mye mer.

1 d: Research i Sør-Afrika – fra Hilton til Soweto

I slutten av februar ifjor reiste vi til Johannesburg, Sør-Afrika. Denne saken var umulig å løse hjemmefra. Vi måtte reise ned, dit alt hadde foregått. Vi booket oss inn på Hilton hotell, Johannesburg. Hotellet var åstedet for flere sentrale scener og episoder fra det offisielle, norske statsbesøket året i forveien.

Arrangementene på Hilton var i regi av Norges Eksportråd, det var her den flybårne kontingenten fra Eksportrådet bodde, her de drev sin hektiske, hemmelige møtevirksomhet. Det var her administrerende direktør Per Andreas Vogt tok imot statsminister Kjell Magne Bondevik, her fikk regiondirektør Bjørn Eriksen skjøvet det mystiske julekortet inn under hotelldøren. Det var her Martina McKenzie satt og gråt.

Ved å bo her, kunne vi få detaljer som var nyttige når vi skulle skildre scener i den fremtidige reportasjen.

Det var imidlertid ikke mye vi rakk å være på hotellet.

Vi måtte treffe de involverte ansikt til ansikt. Alle forteller mer ved et faktisk møte, enn over telefon. Dessuten hadde de som skulle bli våre kilder i Sør-Afrika erfaringer som ikke ga dem spesielt gode grunner til å stole på nordmenn. Vi måtte møte dem for å bygge opp tillit.

Seks dager hadde vi, seks hektiske dager. Allerede før vi reiste sørover, hadde vi skaffet oss oversikt over tidligere medarbeidere ved Eksportrådets kontor i Sør-Afrika. Vi hadde også fått noen navn på nåværende og tidligere medarbeidere ved den norske ambassaden i Pretoria, samt norske, offisielle representanter i Cape Town. Jobben var å spore dem opp. Vi søkte gjennom bekjente, gjennom kusiner og fettere og en som hadde jobbet sammen med faren til faren til en som kjente søsteren. Flere av dem vi skulle ha fatt i hadde ikke egen telefon.

Vi reiste på kryss og tvers. Fra Johannesburg til Soweto, til Pretoria, til Johannesburg og tilbake til Pretoria igjen. Det var mange vi måtte snakke med, og ta bilde av. Vi leiet inn en svensk fotograf som til daglig bor i Cape Town. Intervjuene varte gjerne i flere timer. De begynte som oftest ordknapt og mistenksomt. Hva var egentlig dette? To journalister og en fotograf helt fra Norge?

Vi lirket og dro så forsiktig vi kunne. Flere hadde opplevd episoder de hadde forsøkt å glemme. Men vi måtte inn i detaljene. Hva mente hun egentlig med at hun var utsatt for rasisme? Hva var det konkret hun hadde opplevd?

Det gikk lettere og lettere. Om og om igjen gikk vi gjennom deres erfaringer. Nye fakta kom frem, nye navn, advokater, dommere, kunder, noe som førte til nye intervjuer og atter nye erfaringer og nye fakta. Da vi dro derfra var nesten alle vi hadde snakket med villige til å stå frem med navn og bilde i avisen. Vi advarte mot reaksjoner og press i kjølvannet av artikkelen. Advarslene skyldtes ikke nødvendigvis ridderlighet fra vår side, men at det siste vi ville var at de trakk seg eller gikk tilbake på det de hadde sagt underveis, eller etter at saken hadde stått på trykk.

Vi fortsatte dessuten å snakke med dem flere ganger daglig per telefon etter at vi kom hjem til Norge igjen. Det var alltid noe vi lurte på. Det dukket hele tiden opp nye opplysninger, sanne eller usanne, som kunne trekke tidligere opplysninger i tvil.

Før vi dro, la vi også igjen telefonnummerne våre på jobb og privat med klar beskjed om at de kunne ringe når som helst på døgnet, om hva som helst. Under oppholdet i Sør-Afrika intervjuet vi også sjefen ved Eksportrådets kontor i der, Jarle Forbord, og markedsrådgiver Michael King. Vi ba om å få møte dem på kontoret, slik at vi kunne få et inntrykk av dem i deres vante omgivelser. Det var selvfølgelig viktig å få bilder fra kontoret som senere skulle få mye omtale. På dette tidspunktet visste vi ikke nok til å kunne diskutere saken med dem i sin fulle bredde. Vi skulle få rikelig med anledninger senere.

1 e: Diskret jakt i UD

Vi var kommet et godt stykke på vei, men var likevel langt fra en sak da vi vendte tilbake til vinteren igjen. Dette var nok ikke beskjeden vår redaktør ville høre, så vi sa at vi bare trengte litt mer tid. En uke kanskje. Maks to. Det skulle gå ytterligere en drøy måned før den første artikkelen sto på trykk.

Riktignok hadde vi flere åpne kilder på konflikten ved Eksportrådets kontor i Sør-Afrika, men vi savnet fortsatt en del dokumentasjon. Vi kunne selvsagt ikke trykke påstander om økonomiske misligheter bare som påstander. Vi måtte ned i detaljene. Vi måtte skaffe oss ubestridbare bevis på at det faktisk var slik at Eksportutsendingene hadde latt norske skattebetalere betale ting som barnebursdag, helgemoro, påbygg på dyr villa og privat hestetransport. Det beste ville være å få fatt i selve bilagene og de faktiske regningene. To ting talte for at det overhodet fantes en mulighet for at vi skulle lykkes: For det første var det flere ved hovedkontoret i Oslo som var klar over tilstandene ved kontoret i Sør-Afrika. Enkelte var opprørt, fikk vi vite. For det andre – og det

var helt essensielt - visste vi akkurat hva vi lette etter. Vi kunne etterlyse helt spesifikke bilag.

Vi fikk kontakter til å kontakte sine kontakter som igjen kontaktet sine kontakter. Arbeidet gikk sakte, sakte. Vi maste så forsiktig vi kunne. Etter hvert begynte det å skje ting. Før den første artikkelen sto på trykk hadde vi seks fulle permer med relevant dokumentasjon; Bilag, regninger, interne notater, attester, instruks, korrespondanse m.m.

Samtidig brukte vi tiden til å jakte på de økonomiske retningslinjene som eksportutsendingene skal følge. Var det slik at utsendingene hadde brutt sitt eget regelverk? Jakten førte oss rundt i korridorene på Utenriksdepartementet, fire ulike avdelinger måtte involveres – budsjettenheten, lønn- og særavtaleenheten, eiendomsenheten og protokollenheten - to ulike avdelinger i Riksrevisjonen og en lang og diskret søken hos Norges Eksportråd selv. Til slutt satt vi igjen med utenriksinstruksens tredje del, samt "Særavtale om tillegg og ytelser for utsendte tjenestemenn" for årene 1994 til 2002, Eksportrådets knappe og strengt konfidensielle veiledning og veldig få svar.

Her satt vi med bilagene, men kunne ikke helt forstå hva de sa oss.

Vi begynte å søke i en annen ende. Det hadde vært store utskiftninger i Regnskapsavdelingen i Eksportrådet de siste årene. Var det mulig å finne en som kunne kikke på bilagene i all fortrolighet? En med bred kjennskap til rutinene, men som ikke hadde interesser i denne konkrete saken? Vi fant én. Vedkommende hadde tilhørt den øverste ledelsen av Eksportrådet og sluttet av egen fri vilje for å begynne med noe annet. Den tidligere lederen ble meget opprørt over hva vi kunne vise frem.

"Helt, helt uakseptabelt," var dommen.

Vi snakket med vedkommende flere ganger. Vi gikk grundig gjennom bilagene. Til slutt var det ikke tvil.

Men det var ikke det økonomiske snusket denne saken handlet om. Summene var ikke så store. Dette handlet om så mye mer.

1 f: Master & Madame

Vi fortsatte vår søken etter å treffe folk ansikt til ansikt her hjemme. Stadig ga fordelene ved å møte folk personlig konkrete utslag. Både i Oslo og i Johannesburg skjedde det ved flere anledninger at den vi traff stakk til oss en konvolutt med dokumenter. Vi ga dem åpenbart en anledning til endelig å bli ferdig med alt. Ved fysisk å gi fra seg det de hadde samlet på gjennom mange år, virket det som de endelig fikk avsluttet et kapittel. Det meste av det vi fikk var ubrukelig, men slett ikke alt. På denne måten fikk vi for eksempel tjenerinstruks der sjefen ved Eksportrådets kontor i Sør-Afrika, Jarle Forbord, omtalte seg selv som Master og sin kone som Madame, en tjenerinstruks som senere skulle vekke avsky blant Norges fremste eksperter på arbeidsrett. Henning Jakhelln, professor i arbeidsrett mente hele instruksens luktet av at Eksportråd-sjefen i Sør-Afrika vil ha "svart neger til å gjøre skittjobben".

Det var ved å møte folk vi fant ut at den samme Forbord forsøkte å overtale Norges ambassadør i Sør-Afrika "til å påvirke systemet" slik at Forbord kunne omgå sørafrikansk lov og ta med seg sin private tjenerstab på tre fra Zimbabwe. Det var også slik vi fikk rettspapirene som kom godt med da Eksportrådet nektet for å ha påberopt seg diplomatisk immunitet for å unngå en rettssak mot Martina McKenzie.

Etter hvert som vi samholdt informasjon fra hemmelige og offentlig tilgjengelige skriftlige kilder, fra åpne og lukkede muntlige kilder og egne iakttagelser, klarnet bildet stadig mer.

Dette handlet ikke lenger bare om én kvinne. Tre svarte kvinner hadde enten fått sparken eller var blitt presset ut av Eksportrådets kontor i Sør-Afrika: Vaskehjelpen Levinia Ndlovu ble sparket uten bevis fordi hun var mistenkt for å ha stjålet en sjekk. Hun kan knapt lese eller skrive og bor hos sin søster. Sekretæren Glynis Damons sluttet fordi hun mente seg utsatt for rasisme. Martina McKenzie fikk sparken etter mer enn syv år ved kontoret. Hun var den med klart lengst fartstid av alle, og betrodd oppgaven med å overvåke sine overordnede pengebruk. En ikke ufarlig oppgave, begynte vi å forstå. Fant hun ut for mye? Komplottet mot henne så ut å ha forgreninger helt inn på kontoret til administrerende direktør Per Andreas Vogt i Norges Eksportråd.

1 g: Ubehagelige intervjuer

Det gikk nær tre måneder fra vi begynte å jobbe med tipset, til første artikkel sto på trykk 24. mars 2001. Visste vi hva vi hadde satt i gang? Overhodet ikke. Selv om vi fikk et forvarsel da vi gikk inn i siste fase av arbeidet: Intervju med regiondirektør for Afrika, den tidligere sjefen ved Sør-Afrika-kontoret, Bjørn Eriksen, samt et nytt og avgjørende intervju med hans etterfølger, Jarle Forbord. Begge intervjuene ble gjort den uken artikkelen skulle stå på trykk. Vi hadde skaffet oss full oversikt over deres karrierer. Vi hadde snakket med kolleger for på forhånd å ha et bilde av dem, en anelse om deres beveggrunner. Begge intervjuene varte i drøye to timer, og begge intervjuene var selsomme opplevelser. Eriksen og Forbord hadde året i forveien vært sammen om en prosess for å få fjernet Martina McKenzie fra Eksportrådet. Nå viste det seg at begge to fryktet hva den andre hadde sagt til oss. Bjørn Eriksen begynte intervjuet på sitt kontor i Handelsbygningen med åpenlyst å snakke mot bedre vitende. Utover i intervjuet, konfrontert med konkrete bilag og regninger, skiftet han forklaring. Hele seansen var sterk og følelsesladet, for ikke å si ubehagelig.

Intervjuet med Jarle Forbord, dagen etter, var ikke stort enklere.

Telefonsamtalen varte i bortimot to timer, men handlet i det alt vesentlige om at han ikke ville si noe. Alt var basert på misforståelser, sa han, og spurte oss gjentatte ganger hva "denne Eriksen" hadde sagt for noe. Til slutt ga han oss telefonnummeret til sin advokat, og la på.

Samtalen med Forbords advokat var heller ikke av den trivelige sorten. Han truet med søksmål mot avisen, og han prøvde å friste med andre og mer spennende saker enn denne "fillesaken" vi hadde rotet oss bort i.

Intervjuene med både Eriksen, Forbord og Forbords advokat var ubehagelige. Ikke desto mindre gjorde de oss enda sikrere på at vi hadde truffet riktig. Dessuten bekreftet Eriksen rett ut at Forbord hadde brutt reglene og gått ut over sine fullmakter ved flere anledninger. Et uavhengig granskningsutvalg har senere verifisert at de tidligere sjefene ved Eksportrådets Sør-Afrika-kontor brøt reglene. Både Eriksen og Forbord er blitt bedt om å betale tilbake penger de urettmessig har brukt på seg selv og sitt.

1 h: Vogt og ministerne

Etter tre måneder følte vi at vi var i mål. Vi skulle bare ha tak i den talen statsminister Kjell Magne Bondevik holdt på Hilton Hotel i Johannesburg i februar 2000. Vi hadde et grep vi ville bruke i åpningen av artikkelen. *Bare* ha tak i Bondeviks tale. Vi ringte Bondevik, vi ringte Gunnar Husan ved statsministerens kontor, vi ringte Hilde Frafjord Johnson som også hadde vært til stede, vi ringte den norske ambassaden i Pretoria. Ingenting. Til slutt fant vi den hos et lite sørafrikanske pr-byrå som hadde hatt i oppdrag å dokumentere statsbesøket. Da var vi klare. Nå gjensto bare utskrivningen. Bare? Alt låste seg. Kveld ble natt. Vi flikket og flikket. Og slettet, flikket og slettet og flikket. Da første avsnitt var ferdig, hadde klokken passert midnatt med en time. Neste dag truet. Da måtte vi være ferdige. Neste avsnitt gikk litt fortere. Vi liker å si at vi jobber med språket, men det kan hende vi bare er trege. Vi er opptatt av at en nyhetsfeature skal skille seg fra en vanlig nyhetssak, også i språket. Det tar tid, men forhåpentligvis øker det leseropplevelsen. Dette er viktig med tanke på at nyhetsfeature-sakene alltid er mye lengre enn nyhetssakene. Da trenger leserne mer hjelp for å komme gjennom. Språket er kanskje det viktigste hjelpemiddelet.

Det ble en lang natt. Men vi rakk det.

Lørdag 24. mars sto artikkelen på trykk.

Handelsminister Grete Knudsen (Ap) var opprørt og krevde full granskning.

Tidligere bistandminister Hilde Frafjord Johnson (KrF) var sjokkert over Eksportrådets oppførsel i Sør-Afrika. Og ledelsen i Eksportrådet lovet å rydde opp. I et brev til avisen skrev Per Andreas Vogt samme dag som artikkelen sto på trykk:

"Det medfører riktighet at vi i Sør-Afrika har opplevd at våre medarbeidere har gått ut over de fullmakter de har i henhold til rammer og retningslinjer. (...) I denne saken har de utsendingene det her er tale om, fått krav om tilbakebetaling av utlegg som ikke er knyttet til tjenesten."

Her kunne alt falt til ro. Men dette skulle vise seg bare å være en ørliten forsmak på hva som skulle komme.

I den første artikkelen hadde vi spart de dokumentene som viste at saken gikk helt til topps i Norges Eksportråd. Disse dannet grunnlaget for vår oppfølging den første uken. Blant annet viste det seg at Per Andreas Vogt var dypt involvert i oppsigelsen av Martina McKenzie. Dessuten sto det klart at han hadde gitt feilaktige opplysninger til Utenriksdepartementet i spørsmålet om hvorvidt Eksportrådet hadde påberopt seg diplomatisk immunitet for å unngå en rettssak mot den tidligere medarbeideren.

Tonen fra Vogt ble raskt en annen. Han nektet nå å snakke med oss overhodet.

1 i: Til Manila med toppsjefene

I dagene som kom opplevde vi en pågang ingen av oss hadde opplevd maken til. Den nærmeste tiden skulle vi motta ikke mindre enn 249 e-poster med ulike avsendere. Mange av dem var tips om lignende tilstander ved Eksportrådets kontorer rundt om i verden.

Vi hadde ikke kapasitet til å undersøke alle. Samtidig som vi arbeidet med den planlagte oppfølgingen, foretok vi en grovsortering av tipsene som kom. Det ble raskt klart at Asia skilte seg ut, og vi valgte derfor å konsentrere oss om kontorene i denne verdensdelen. Nå gikk vi inn i nok en tung researchfase. Tidsforskjellen Norge/Asia gjorde at vi nærmest måtte snu døgnnet. Det var ikke den beste måten å være oppofrende, nybakte fedre på.

Flere hadde opprettet anonyme e-postadresser for å i hemmelighet kunne tipse oss. Vi bruke mye tid på å besvare disse med det mål å få dem til å snakke med oss under fullt navn. Den daglige korrespondansen frem og tilbake kunne vare i opptil to uker før de endelig bestemte seg. De som valgte å bevare sin anonymitet, droppet vi. Anonyme tips er svært tidkrevende å forfølge.

Dessuten er det spesielt problematisk å vurdere troverdigheten i dem.

Etter en måned kunne vi avdekke at Norges Eksportråd slet også i Asia. Åtte av elleve stasjonssjefer i Asia hadde sluttet eller blitt sagt opp det siste året.

Eksportrådet hadde dessuten betalt en ukjent sum til en stasjonssjef for å unngå en pikant rettssak. Igjen krevde handelsminister Grete Knudsen alle kortene på bordet. Men det var ikke dette som vekket størst interesse.

En helg midt i februar 1998 reiste administrerende direktør Per Andreas Vogt sammen med sin regiondirektør for Asia, Theis Ulrichsen, fra Oslo til Manila.

De skulle være tilstede under åpningen av det nye Eksportrådkontoret i Filippinenes hovedstad. Den offisielle mottagelsen ble holdt hjemme hos ambassadør Inga Magistad i Mohogany Street, Das Marinas Village i Manilas bedre strøk. Det vakte forundring blant flere av gjestene at de to sjefene fra Norge ikke ble til slutt.

Toppsjefene hadde bestemt seg for å dra på Mogambo Bar. Mogambo Bar er en sexklubb der prostituerte selges ved bardisken. Klubben vies romslig spalteplass i guider som "A Gentleman's Guide To Nightlife In Manila" og "World Sex Guide".

Dette visste vi. Vi hadde tre øyenvitner fra baren. Men skulle vi skrive det?

Vi diskuterte det grundig med såvel redaktør som vaktsjef i god tid før artikkelen var ferdig. Dette var en avgjørelse som ikke skulle stresses frem. Har ikke en toppsjef rett til et privatliv enda så stygt det er? Har dette offentlighetens interesse? Hva med familien til de to?

Vi ble enige om å trykke historien, men anonymisere sjefene av hensyn til deres familier. Et helt avgjørende argument for beslutningen var det faktum at både Vogt og Ulrichsen var på offisielt, betalt oppdrag og forlot en offisiell mottagelse mens det fortsatt var gjester igjen, for å dra på sexklubben. Vi hadde ikke skrevet noe om et eventuelt besøk på en av Oslos sexklubber gjort i deres fritid.

Vi ringte også begge for å si fra hva som kom, og for å gi dem en sjanse til å kommentere besøket anonymt. Begge avslo. Vi valgte ikke å gå i detalj på øyenvitnenes skildring av toppsjefenes sysler på klubben, vi plasserte historien mot slutten av artikkelen, og vi unnlot å trykke de mest eksplisitte bildene fra klubben – alt for å unngå et sensasjonspreg. For oss var klubbbesøket nok et eksempel på hvor lite respektfullt toppsjefer i Norges Eksportråd kunne opptre. Enda en gang var det kvinner langt fra Norge som fikk oppleve det. Per Andreas Vogt valgte selv å informere offentligheten om at han og regiondirektøren hadde vært på klubben i Manila. Det gjorde han i NRK Radio samme dag som artikkelen sto på trykk, først i Her og Nå, deretter i Dagsnytt Atten. Dagen etter fortalte han det i Dagbladet.

1 j: Trusler mot kilder

Arbeidet med artikkelen om Eksportrådet i Asia bød på flere problemer. Vi slet blant annet med å få kunder av Eksportrådet til å stå frem med sin alvorlige kritikk. Selv de fleste av dem som boikottet Eksportrådet fordi de mente organisasjonen drev useriøst, ville forbli anonyme. Hvorfor? De hadde jo ikke engang noe med Eksportrådet å gjøre lenger.

Forklaringen er å finne i bakenforliggende maktstrukturer. Norges Eksportråd har omfattende avtaler med både Norges Forskningsråd og Statens Nærings- og Distriktsutviklingsfond (SND). Eksportrådet samarbeider også med Eksportfinans som håndterer den offentlige, norske ordningen for eksportfinansiering på vegne av myndighetene. Båndene er så tette at en rekke bedriftsleder i mindre bedrifter (som hovedsakelig er det Eksportrådet arbeider med) fryktet at selskapet kunne miste støtte hvis de åpent kritiserte Eksportrådet.

Et annet problem var at Eksportrådets ledelse var begynt å ringe rundt til tidligere ansatte for å advare dem mot å snakke med pressen. Det gikk så langt at en ble truet med at de skulle avsløre vedkommendes angivelige utroskap hvis personen fortalte noe av det han visste til Dagens Næringsliv. Folk var redde, og arbeidet med å finne ut hva som hadde skjedd i Asia ble betydelig vanskeligere. På den andre siden var det de som ble så provosert av den fordekte truslen at de, ifølge dem selv, fortalte mer enn det de utgangspunktet hadde tenkt.

1 k: Hysjet ned London

Hele tiden holdt vi så godt som daglig kontakt med de viktigste kildene våre i henholdsvis Norge, Sør-Afrika og Asia. Parallelt fortsatte vi også å jobbe med andre tips som kom inn per e-post. Ett tips arbeidet vi med i over tre uker før vi fant ut at det høyst sannsynlig ikke stemte. Vi trakk lodd om hvem som skulle fortelle det til sjefen.

Vårt etter hvert brede kildenett ga resultater. Vi fikk blant annet se et notat som viste at Eksportrådet skjulte kritikk for sitt eget departement, Nærings- og handelsdepartementet.

Eksportrådet ble pålagt å evaluere et stort kontor i året, og London-kontoret ble plukket ut. Det vi fant var at bare den delen av evalueringsrapporten som gir Eksportrådet relativt gode skussmål, ble sendt videre til departementet. Den

alvorlige kritikken – som antyder økonomisk rot, sier at grunnleggende bransjeforståelse mangler, at kundeoppfølgingen er mangelfull, at kvalitetssikring ikke synes å eksistere og at informasjonsplikten overfor kundene ikke blir overholdt – fikk departementet aldri se. Nærings- og handelsdepartementet fikk heller ikke vite at de ”eksterne” evalueringene var laget av tidligere Eksportråd-sjefer. Dette fant vi ved å bestille rapportene fra departementets postjournaler og kryssjekke navnene på forfatterne med lister vi hadde i våre stadig voksende permer.

Ved å holde tatt kontakt med kildene, fikk vi også vite at informasjonsbyrået Monsen & Co var leid inn for å hjelpe Eksportrådet. I den forbindelse ble vi også gjort kjent med at Eksportrådets ledelse ringte rundt for å be kunder og samarbeidspartnere om å sende leserbrev til Dagens Næringsliv med skryt av Eksportrådet.

På samme måten fant vi en russer som ble lovet jobb mot å jobbe gratis for Eksportrådet. Da han sendte regning, nektet Eksportrådet å betale, og straffet ham samtidig ved ikke å anbefale ham til jobben likevel. Hans inntekt var nå 180 kroner i måneden. I seg selv var ikke saken stor, men den inngikk i et mønster. Det kunne virke som om Eksportrådet følte at de kunne oppføre seg slik de ville når de var utenfor Norge. Etter at vi skrev om saken, fikk russeren Georgiy Zaitsev sine penger likevel.

I alle de ovennevnte sakene opererte vi med åpne kilder. Folk var begynt å stole på oss.

1 I: Kaci Kullmann Five gjør entre

Vi var slitne etter nesten fire måneder intenst arbeid. Likevel var vi opptatt av ikke å glippe nå. Vi måtte holde ut. Det var ikke lenge igjen. Trodde vi.

3. april 2001 møttes styret i Norges Eksportråd til ekstraordinært styremøte for å gå gjennom organisasjonens oppførsel i Sør-Afrika. I Handelsbygningens lobby ventet journalister og fotografer. Ingen hadde forventet det som nå skulle skje.

Etter nesten syv timer reiste styreleder Kaci Kullmann Five rett til NRK for å delta i Redaksjon 21. Her gjorde hun det klart at Dagens Næringsliv fortalte ”røverhistorier”. Hun kunne stoppet der, men gjorde ikke det. Foran nesten 600.000 tv-seere valgte hun å fremme grove anklager mot den sparkede medarbeideren Martina McKenzie. Den tidligere statsråden og lederen av Høyre sa at McKenzie ”hadde forsynt seg av kassen og ført sin arbeidsgiver grovt bak lyset”. McKenzie satt hjemme langt, langt borte. Hverken Five eller noen andre i styret, eller i administrasjonen for den saks skyld, hadde spurt McKenzie om en forklaring før styrelederen henvendte seg til det norske folk med påstander om underslag.

Styret sendte en redegjørelse til handelsminister Grete Knudsen, en redegjørelse som fullt ut frikjente ledelsen i Eksportrådet. Men samtidig som styret hvitvasket toppsjefene, valgte det å nedsette et uavhengig granskningsutvalg som også skulle gå gjennom det Dagens Næringsliv hadde skrevet om forholdene i Sør-Afrika. Utvalget kom til å bruke mer enn seks måneder på jobben. I løpet av det halvåret benektet Eksportrådet konsekvent

riktigheten av det vi skrev. Men la oss foregripe begivenhetene for et øyeblikk. La oss se kort på noe av det granskningsutvalget kom til å skrive. Hva mente utvalget om styrelederens frikjenning, styrets redegjørelse til handelsministeren og Fives angrep på Marina McKenzie?

Det første først. Granskningsutvalget var kritiske til hvordan en styreleder så sikkert kunne gå for renvasking samtidig som styret nedsatte et uavhengig granskningsutvalg: "Da styret vedtok å nedsette et granskningsutvalg, var det et signal om at man manglet de nødvendige faktiske opplysninger. I denne situasjonen var det uheldig at styrets leder samtidig ga uttrykk for bestemte oppfatninger om hva som hadde skjedd i saken. Det ble en dobbeltkommunikasjon. Ved sine uttalelser frikjente hun i realiteten administrasjonen samtidig som det ble vedtatt å nedsette et granskningsutvalg."

Styrets redegjørelse til handelsministeren får enda hardere medfart. Det uavhengige utvalget mener at styret hadde lagt vekt på – og trodd på – svært ensidig informasjon. Alt var basert på et notat fra Sør-Afrika-sjefen Jarle Forbord om konflikten på kontoret. "Det er uakseptabelt at man har bygget på et faktagrunnlag som var fremskaffet av Forbord. Det er klart at han hindret sin egen hjemkalling ved å fremskaffe ufordelaktige opplysninger om Mckenzie," skriver utvalget. Utvalget mener videre at notatet var "bemerkelsesverdig i form og innhold". Her omtaler Forbord andre som alkoholikere, som "besofne ektemenn", "arbeidsskye", dokumenter karakteriseres som "usle", og andres oppførsel som "sykelig". Men først og fremst inneholder notatet mer enn 30 anklager og påstander hovedsakelig mot Martina McKenzie. Det uavhengige utvalget skriver: "De fleste av dem kan ikke dokumenteres, og når påstandene forsøkes underbygget, skjer dette svært ofte på basis av antagelser. Den røde tråd er en konspirasjonsteori. Dokumentet er sterkt personlig og på mange punkter svært usaklig. På dette grunnlag alene burde det ikke vært tillagt vekt. (...) Styrenotatet er saklig i formen, men har likevel det samme innhold som Forbords oppsummering. På denne bakgrunn kan Utvalget ikke unnlate å stille spørsmål om styret utviste nødvendig handlekraft og skjønn for å sikre en nøytral og korrekt belysning av de personalsaker som var presentert i media." Så var det Five selv. Hennes tv-opptreden på Redaksjon 21 får det glatte lag. Utvalget finner det "uforståelig" at Eksportrådet har vurdert Martina McKenzies uttak som et underslag. Uttalelsene har vært krenkende og kanskje injurierende, heter det. At det ble fremmet offentlig mot en navngitt person, mener utvalget er alvorlig.

Etter kritikken fra utvalget kom Kaci Kullmann Five med en uforbeholden unnskyldning. Men da hadde det allerede gått syv måneder. Syv måneder der både Five og ledelsen i Norges Eksportråd konsekvent hadde sagt at artiklene vi skrev var "svært tendensiøse og inneholdt feil, uetterretteligheter, kritikkverdig kildebruk, fortellinger og direkte usannheter", slik det het i en av de to klagenes som Eksportrådet i løpet av året sendte til Pressens Faglige Utvalg. Eksportrådet vant ikke frem med noen av klagenes. PFU konkluderte i stedet med at Dagens Næringsliv hadde gjort "et viktig og solid arbeid i en samfunnsviktig sak".

1 m: Selskapsløven

Et av ankepunktene mot Martina McKenzie i styrets redegjørelse til handelsminister Grete Knudsen var hennes angivelige eierskap i et privat konsulentfirma i Sør-Afrika. Et slikt eierskap ville være i strid med Eksportrådets etiske retningslinjer. Vi bestemte oss derfor å undersøke om Eksportrådets toppledelse selv holdt sin sti ren. Vi skaffet oss bostedsadresser gjennom Opplysningen 180. Utfra adressene ringte vi Folkeregistrene i de respektive kommunene. Der fikk vi fødselsdatoen. Med fødselsdatoen kunne vi søke hos kredittopplysningselskapet Dun & Bradstreet. Søket viser hvilke næringsinteresser personene har. Vi sjekket alle i den øverste ledelsen.

Arbeidet skulle betale seg.

Riktignok var det bare én med private eierinteresser og styreverv, men det var til gjengjeld administrerende direktør Per Andreas Vogt selv.

Nå bestilte vi årsregnskapene fra Brønnøysundregistrene for alle tilgjengelige år for selskapet til Per Andreas Vogt. Med årsregnskapene følger også styrets årsberetning som viser eier- og styresammensetning, i tillegg regnskap og revisorberetning. Vi bestilte også selskapets firmaattest, gamle og nye vedtekter, samt referater fra ekstraordinære generalforsamlinger. De to siste dokumentene var oppsiktsvekkende. Han satt ikke bare styret til Siste Skrik Strategi og Rådgivning, et selskap som i likhet med Norges Eksportråd yter konsulenttjenester innen markedsføring. Av dokumentene fremkom det at Per Andreas Vogt hadde registrert nytt, privat konsulentselskap bare fem dager etter at han sparket Martina McKenzie for det samme.

Vi syntes i hvert fall at det var oppsiktsvekkende. Eksportrådet sa fortsatt at alt vi skrev var tull.

Det var lenge til det uavhengige granskningsutvalget skulle komme med sin konklusjon:

”Utvalget mener det har forekommet forskjellsbehandling i to saker som tross alle forskjeller, likevel har likhetpunkter. I den ene har Norges Eksportråd lagt en liberal forståelse til grunn når det hevdes at Vogts styreverv ikke er i konkurrerende virksomhet til Norges Eksportråd. (...) Overfor administrerende direktør burde det vært en streng vurdering, i det han også skal være et forbilde for praksis etter det etiske reglement.”

1 n: E-post som kildeproblem

Etter et halvt år begynte ”Eksportråd-saken” for alvor å tære på kreftene våre. Spesielt slitsomt var det at Eksportrådets ledelse tidlig bestemte seg for ikke å snakke med oss.

Administrerende direktør Per Andreas Vogt nektet konsekvent å uttale seg om forhold som vedrørte Eksportrådet. Styreleder Kaci Kullmann Five ville ikke snakke med noen av avisens journalister. Hun ville heller ikke svare på konkrete spørsmål per e-post, men sendte nesten utelukkende ferdigredigerte redegjørelser eller leserbrev til avisen.

Pressetalsmann Arild Blixrud lot seg kun intervju per elektronisk post. Dette medførte at det aldri var mulig å stille oppfølgerspørsmål eller avklare misforståelser. Selv enkle spørsmål om hva slags tittel en medarbeider i

Eksportrådet har, ble henvist til e-post. E-postene utgjorde dessuten et kildeproblem for oss, da det ikke var mulig for avisen å kontrollere hvem som svarte. Vi merket oss at både Kaci Kullmann Five og Arild Blixrud brukte den originale metaforen "å møtes midt på treet" i sine e-poster til avisen. "Vi måtte knuse egg for å lage omelett, men DN har bare fokusert på de knuste eggene" gikk også igjen. Dette kunne selvfølgelig skyldes at personene i Eksportrådets ledelse snakket mye sammen. Det kunne også skyldes at e-postene hadde én forfatter.

Vi hadde ytterligere et problem som en følge av at Eksportrådets ledelse ikke ville snakke med oss. Deres taushet førte til at vi fikk en skjev fordeling av kilder. Dette måtte vi være meget oppmerksomme på. Det kunne føre tilsvarende skjevhet i dekningen, noe som ville kunne skape et inntrykk av kampanjejournalistikk.

Vi måtte også være på vakt overfor oss selv. Ingen journalister, i hvert fall ikke vi, jobber et halvt år med en sak uten å bli påvirket. Med babyer hjemme var det begrenset med nattesøvn. Og da når vi først sov våknet vi gjerne for å notere ting vi ikke måtte glemme dagen etter. Vi jobbet stort sett altfor mye. Hver dag fikk vi beskjed fra Eksportrådet at vi var på jordet. Etter hvert begynte det å gå inn på oss. Begge kjente at vi begynte å bli forbannet. Her var det en stor fordel å være to. Vi snakket mye om våre frustrasjoner, slik at vi begge var klar over hva den andre følte og kunne være på vakt hvis irritasjonen ga seg utslag i artiklene.

Det hjalp også å være to med tanke på omfanget av dokumentasjon og det store antallet kilder. Uansett tenker to hoder bedre enn ett. Blant annet er det sjelden at begge begynner å tvile på saken samtidig, slik at en alltid kan muntre opp den andre. Dessuten kan den ene dempe den andre når han begynner å mumle om Watergate og fremtidig SKUP-pris før den første artikkelen i det hele tatt har stått på trykk. Vi kjenner hverandre godt. Vi har jobbet tett sammen i flere år. Lars begynner å stryke hendene over øynene når han er sint. Jens holder seg fast i bordkanten. Nå var det viktig å holde hodet kaldt, begge hodene. Men ingen skal si at det var lett.

1 o: Striden om sannheten

Ikke på noe punkt bidro Eksportrådet til å oppklare spørsmål. Flere av lederne i Eksportrådet svarte tvert imot vegrende og /eller villedende ved ulike anledninger. Det begynte med en gang. Under intervjuet med Bjørn Eriksen før første artikkel sto på trykk, konfronterte vi ham med et barneselskap han hadde bekostet Eksportrådet. Vi ga ham datoen for selskapet. Han svarte med å si at ingen av de to barna hans hadde bursdag i nærheten av den datoen. Vi svarte at vi hadde sjekket, hans eldste barn hadde hatt bursdag få dager før. Da forklarte han i stedet at hans eldste barn var så handicapet at hun aldri hadde kunne ha bursdagsselskap. Vi hadde snakket med gjestene. Datteren er handicapet, men langt fra så tungt at hun ikke kan ha bursdagsselskap.

Løgneren dokumenterte langt på vei at regiondirektør Bjørn Eriksen hadde noe å skjule. Vi bestemte oss likevel for ikke å trykke denne delen av intervjuet.

Datteren var selv gammel nok til å kunne lese hva far sa i avisen.

Eriksen skulle ikke bli den siste Eksportråd-sjefen som tøyde sannhetsbegrepet til egen fordel.

Jarle Forbords advokat sa at alle økonomiske tvister hans klient hadde med sin arbeidsgiver var avgjort for lengst. Men faktum er at han så sent som i høst ikke hadde betalt tilbake alt han skulle.

Administrerende direktør Per Andreas Vogt sa at Eksportrådet aldri hadde påberopt seg diplomatisk immunitet for å unngå en rettssak mot Martina McKenzie. Rettspapirene viste noe annet. Eksportrådets egen advokat i Sør-Afrika, Esther Grobler, sa følgene til Dagens Næringsliv:

"I forliksrådet var de usikre på om saken kunne bli tatt opp. De lurte på om eksportrådet hadde diplomatisk immunitet. Derfor ble dette et tema."

"Hva svarte dere?"

"Vi henviste til 'Foreign States Immunities Act' som vi mener gir diplomatisk immunitet. Vi mente helt klart at de ikke hadde jurisdiksjon."

Den samme Vogt skrev i et brev til Eksportrådets kunder og samarbeidspartnere at det slett ikke var riktig slik Dagens Næringsliv hadde skrevet, nemlig at den statlige bistandsorganisasjonen Norad vurderte å avslutte samarbeidet med Eksportrådet. Mindre enn en måned senere avsluttet Norad samarbeidet med Eksportrådet.

Også viseadministrerende direktør Arild Blixrud i Eksportrådet kom med kommentarer som ikke tålte nærmere undersøkelser.

Dette viste seg for eksempel da vi kunne at Norges Eksportråd i Sør-Afrika hadde engasjert privatdetektiver med fortid i apartheidpolitiet. Oppdraget deres var pikant nok. De skulle finne opplysninger om en svart kvinne som sa opp fra Eksportrådet fordi hun mente seg utsatt for rasisme.

Arild Blixrud svarte at privatdetektivbyrået ikke er et selskap som Eksportrådet har noen forbindelse med. Eksportrådet "hverken kan eller vil" honorere en regning fra disse privatdetektivene, skrev han i sin e-post.

Virkeligheten var igjen en annen. Eksportrådet hadde brukt de samme privatdetektivene før, mindre enn et år tidligere. Også da for å overvåke en svart kvinne, sin egen medarbeider, Martina McKenzie. Regningen ble betalt av Eksportrådet.

Selv ikke da det uavhengige granskningsutvalget 30. oktober la frem en rapport om forholdene i Sør-Afrika med sviende kritikk av Eksportrådet, ville Eksportrådet innrømme feil. Styreleder Kaci Kullmann Five skrev i sin pressemelding at Eksportrådet var frikjent for presse-påstander om rasisme og misbruk av offentlige midler.

La oss ta rasismen først. Hva skriver egentlig det uavhengige utvalget?

Utvalget understreker først at det med "rasisme" oppfatter "en ideologisk benevnelse hvor den som tillegges rasistiske holdninger har en ideologisk begrunnet rasepreferanse". Det er dette utvalget ikke har funnet. Men diskriminering fant det. Det heter blant annet: "Utvalget vil likevel ikke unnlate å trekke frem at det stiller spørsmålstegn ved den forskjellsbehandlingen ledelsen i Oslo later til å ha foretatt mellom medarbeiderne. McKenzie var lokalt ansatt, underordnet, kvinne og farvet. Forbord var sjef, hvit mann utsendt fra Norge. Hun ble oppsagt. Han fikk tilbud om ny jobb."

Granskningsutvalget fant ut at McKenzie på enkelte punkter hadde opptrådt kritikkverdig, men at hennes reaksjoner i den anstrengte perioden til dels var en "direkte følge av uklok og urettmessig opptreden fra hennes overordnede side." Utvalget mener at det forsåvidt fantes et grunnlag, men at oppsigelsen av Martina McKenzie neppe var en "adekvat reaksjon". Utvalget kritiserer saksbehandlingen i sterke ordelag.

Misbruk av offentlige midler? Vi hadde skrevet om hvordan to toppsjefer i Norges Eksportråd, Jarle Forbord og Bjørn Eriksen, hadde latt Eksportrådet finansiere privat forbruk utover de økonomiske retningslinjene for eksportutsendinger. Eksportrådet finansieres årlig med omlag 180 millioner kroner over statsbudsjettet.

Det uavhengige granskningsutvalget gir er ikke i tvil. Forbord "tøyet økonomiregelverket svært langt til egen fordel". I rapporten heter det:

"Det er vanskelig for Utvalget å forstå hvorfor Norges Eksportråd så lenge aksepterte denne mangelfulle respekt for instruks og regelverk."

Men det er ikke bare Forbord som får kritikk. Også "kulturen" ved Eksportrådet får sitt.

"Det virker som om de ansatte mest aktivt tøyer økonomireglementet ved individuelle søknader, også får medhold. Dette bidrar til en kultur hvor de ansatte oppmuntres til å overfokusere på sine individuelle rettigheter."

Utvalget behandler ikke Bjørn Eriksen økonomiske disposisjoner.

1 p: Tette bånd

Det var ikke lett å holde hodet kaldt.

Våre artikler utløste ivrig møtevirksomhet med påfølgende korrespondanse mellom ulike departementer, spesielt Utenriksdepartementet og Nærings- og Handelsdepartementet. Korrespondansen kom til syne i postjournalene. Hver uke bestilte vi det som handlet om Eksportrådet. Sjelden fikk vi noe tilbake. Nesten alt var unntatt offentlighet. Men noe fikk vi. Og det vi fikk dannet et mønster.

For det første fikk vi bare de dokumentene der det ikke sto noe av interesse for oss. Det betydde stort sett referater av våre egne artikler. Disse sammendragene var skrevet for den politiske ledelsen ved Nærings- og Handelsdepartementet.

Det vi oppdaget var at referatene ofte utelot de delene av artiklene der den viktige kritikken av Eksportrådet fremkom. Det føltes håpløst. Var det slik at den øverste ansvarlige for Eksportrådet, handelsministeren, fikk et helt fordreid bilde av hva som foregikk ved Eksportrådet?

Ekspedisjonssjefen ved den avdelingen i departementet som skulle følge opp Norges Eksportråd og som skrev sammendragene, het Jan Farberg. Vi var sikre på at vi hadde sett navnet et sted. Vi hadde det i noen papirer. Til slutt satte vi oss ned listen av tidligere ansatte i Norges Eksportråd. Og ganske riktig: Jan Farberg hadde selv tette bånd til Eksportrådet. I flere år var han selv en del av Eksportrådets øverste ledelse. Når han nå møtte Eksportrådets ledelse, møtte han gamle kolleger. Han jobbet blant annet nært knyttet til administrerende direktør Per Andreas Vogt.

Holde hodet kaldt?

Etter ti måneder regnet vi oss for ferdig med Eksportrådet. Vi var på vei hjem. Barna skrek. Da ringte telefonen igjen. En av våre kilder i Eksportrådet kunne fortelle at administrerende direktør Per Andreas Vogt skulle gå av.

2: Konsekvenser

2 a: Sør-Afrika-sjefen blir hjemkalt

Sjefen ved Eksportrådets kontor i Sør-Afrika, Jarle Forbord, blir hjemkalt etter å ha brukt skattebetalernes penger i strid med reglene. Han må også betale tilbake pengene han urettmessig har tilegnet seg. Forbord får dessuten sterk kritikk av ledelsen ved Eksportrådets hovedkontor i Oslo for å ha hatt en tjenerinstruks der han omtalte seg selv og sin kone som Master og Madame.

2 b: Regiondirektør må betale tilbake penger

Jarle Forbords overordnede, Bjørn Eriksen, regiondirektør for Afrika, Sentral- og Øst-Europa må også betale tilbake penger til Norges Eksportråd etter Dagens Næringslivs artikler.

2 c: Nedsetter uavhengig granskningsutvalg

Handelsminister Grete Knudsen krever full granskning av forholdene ved Eksportrådets kontor i Sør-Afrika etter artikkelen i Dagens Næringsliv 24. mars 2001. Styret i Eksportrådet etterkommer dette kravet på et ekstraordinært styremøte 3. april ifjor. Utvalget skal ledes av siviløkonom Jannik Lindbæk, styreleder i Den norske Bank og i Anders Wihelmsen & Co. I utvalget sitter også advokat Berit Reiss-Andersen, styreleder i Senter mot etnisk diskriminering og medlem av Advokatforeningens Menneskerettighetsutvalg, samt Trond Bakkevig, prost, blant annet personlig rådgiver for utenriksministrene Knut Frydenlund og Thorvald Stoltenberg. Utvalgets mandat er å gjennomgå alle sidene ved konfliktene ved Eksportrådets kontor i Sør-Afrika.

2 d: Rasismeparagraf i Eksportrådet

Norges Eksportråd utarbeider nye etiske retningslinjer som en følge av Dagens Næringslivs artikkelserie. For første gang skal en rasismeparagraf inkluderes.

2 e: Norad avslutter samarbeid

Den nasjonale bistandsorganisasjonen Norad avslutter samarbeidet med den nasjonale eksportorganisasjonen Eksportrådet. Det står klart i juni 2001. Til da hadde samarbeidet vært omfattende og mangeårig.

2 f: Tjener-debatt

Bistandsorganisasjoner som Norsk Folkehjelp og Kirkens Nødhjelp gjennomgår og reviderer sine retningslinjer for ansettelse av tjenere og andre personlig ansatte etter at Dagens Næringsliv skrev om Eksportrådets oppførsel i

- Utvalget understreker at Norges Eksportråd er en verdensomspennende organisasjon som opererer i mange land og innen mange kulturer, og mener derfor at Eksportrådet må ha "en strategi mot diskriminering på grunnlag av etnisk opprinnelse og kjønn".
- Styret slutter seg til utvalgets forslag, og varsler nye og strengere etiske retningslinjer for ansatte i Norges Eksportråd.
- Styret sier seg enig i utvalgets forslag om å innføre et klarere regelverk for godtgjørelser og ytelser. Det siste halvåret er det blitt avslørt at enkelte, høytstående medarbeidere i Norges Eksportråd har tøyet grensene for pengebruk til egen fordel.
- Utvalget ber om at Eksportrådet får et mer effektivt kontrollsystem, og understreker at de nye reglene bør praktiseres uten forskjellsbehandling. Styret slutter seg til forslaget, og inviterer fagforeningene til å bli med på å utarbeide nye regler.
- Styret vil at Eksportrådet gir Utenriksdepartementet større ansvar i forbindelse med ansettelse og oppsigelse av ansatte. Da Eksportrådet ifjor sparket sørafrikanske Martina McKenzie, ble ikke UD varslet. Saken endte med at Eksportrådet måtte betale henne en romslig kompensasjon, fordi oppsigelsen var lovstridig.
- Styret foreslår at Eksportrådet reviderer sin mediestrategi.
- Styret sier seg også enig i utvalgets forslag om å innføre en ny personalpolitikk i Eksportrådet, med sterkere sentral styring. På den måten vil styret også gjøre det lettere for hovedkontoret å kalle hjem høytstående medarbeidere som opptrer uklokt i fremmede land.
- Granskningsutvalgets forslag om å etablere opplæringsprogrammer for folk som skal sendes til utenriktjeneste for Eksportrådet, får også tilslutning fra styret.
- Det samme gjelder forslagene om at Eksportrådet må bli flinkere til å lære opp sine medarbeidere til å "opptre med respekt og innlevelse dit man blir sendt", og at de ansatte får en grundig gjennomgåelse av lokal politisk kultur, forretningskultur og hvordan man håndterer mulige kulturkonflikter.
- Utvalget anbefaler også at Norges Eksportråd endrer sin praksis i spørsmålet om ansattes deltagelse i andre selskaper. Disse spørsmålene bør behandles og avgjøres av Norges Eksportråds styre. Dette må gjelde for alle ansatte i Norges Eksportråd, skriver utvalget. Bakgrunnen er

forskjellsbehandlingen mellom tidligere sekretær Martina McKenzie og administrerende direktør Per Andreas Vogt og deres respektive private konsulentselskaper.

2 l: Styreleder må gå

Kaci Kullmann Five blir bedt om trekke seg som styreleder i Eksportrådet. Også hun har startet privat konsulentselskap. Statsråd og partifelle Ansgar Gabrielsen mener dette er uforenlig med et verv i "tiltaksapparatet" som fordeler offentlige goder.

2 m: Eksportrådet forsvinner?

Nærings- og handelsminister Ansgar Gabrielsen ber en arbeidsgruppe vurdere Norges Eksportråds fremtid. Noe av det som skal drøftes er om Eksportrådet skal legges ned som selvstendig enhet og bli en integrert del av SND.

"Denne arbeidsgruppen ville nok kommet i stand uansett, men det er klart at sjefsskifte og granskningsrapport gir argumenter for en gjennomgang", sier Arne Hyttnes, som ved nyttår gikk av som administrerende direktør i SND.

3. Avslutning

1. september 2000 ble enken Martina McKenzie sparket fra Norges Eksportråds kontor i Johannesburg. Det skulle kanskje ikke være noe å ta notis av. En kvinne langt, langt borte. Brått ble navnet hennes uttalt av mennesker hun aldri hadde møtt og aldri kom til å møte; alt fra Norges handelsminister og utenriksminister til en eldre dame i polkøen (da bare ved fornavn) og Knut Olsen på Redaksjon 21.

Martina McKenzie har fått ny jobb i et norsk firma etablert i Sør-Afrika. Hennes eldste datter studerer juss igjen.

4. Vedlegg

- Forside 24. mars: "Black business ble hvit luksus"
- Artikkel 24. mars: "Black-out i Eksportrådet"
- Forside 26. mars: "Krever full granskning"
- Artikkel 26. mars: "Forlanger alle kort på bordet"
- Forside 27. mars: "Ga feilaktige opplysninger"
- Artikkel 27. mars: "Eksportrådet ga feil opplysninger"
- Artikkel 28. mars: "Vogt var med på dolkestøtet"
- Artikkel 30. mars: "'Svart neger til skittjobb'"
- Artikkel 3. april: "Nektet å betale konsulentjobb"
- Artikkel 5. april: "Eksportrådets dekkoperasjon"
- Artikkel 6. april: "Vil være med på granskningen"
- Forside 25. april: "Punget ut – unngikk sak"
- Artikkel 25. april: "Åtte av 11 sjefer sluttet"
- Forside 2. mai: "Hevet over egne etiske regler"
- Artikkel 2. mai: "Eksportrådets selskapsløve"
- Artikkel 7. mai: "Skjuler kritikk for departementet"

- Artikkel 16. mai: "Bedt om å skryte"
- Forside 2. juni: "Satte detektiv på eks-ansatt"
- Artikkel 2. juni: "Brukte detektiv"
- Forside 14. juni: "Eksportrådet får svi etter lovbrudd"
- Artikkel 14. juni: "Eksportrådet brøt loven"
- Artikkel 3. august: "Vil ha regler mot sex-kjøp"
- Artikkel 30. oktober: "Sviende kritikk av Eksportrådet"
- Forside 3. november: "Rydder i egne rekker"
- Artikkel 3. november: "Endevender Eksportrådet"

Oslo, 10. januar 2002

Jens M. Johansson

Lars Backe Madsen